

Memlûk Sultanı Kansu Gavrî'nin Şiirlerinde Tasavvufi Bir Kavram Olarak 'Terk'

Abandonment as a Sufi Concept in the Poems of Mamluk Sultan Kansu Gavri

Olcaý Kocatürk

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı, Konya, Türkiye

Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Theology, Ottoman Turkish and Islamic Turkish Literature, Konya, Türkiye

kocaturk.olcay@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-9957-4984>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1376391

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 15.10.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 29.11.2023
Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Cite as / Atıf: Kocatürk, Olcaý. "Memlûk Sultanı Kansu Gavrî'nin Şiirlerinde Tasavvufi Bir Kavram Olarak 'Terk'. *İstem* 42 (2023), 39-64. <https://doi.org/10.31591/istem.1376391>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) / Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari- 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin Şiirlerinde Tasavvufi Bir Kavram Olarak 'Terk'

Öz

Memlûkler kendi döneminde dünyanın en büyük siyasi güçlerinden biri olmanın yanı sıra, ilim ve sanat faaliyetleri bakımından da Türk tarihinin en parlak çağlarından birini temsil etmektedir. Elbette bunda İslâm medeniyetinin diğer merkezlerinde yaşanan yıkım ve karmaşanın Memlûk topraklarını bir sığınak hâline getirmiş olması kadar, Memlûk idarecilerinin âlim ve sanatkârlara gösterdikleri ilgi ve verdikleri destek de etkili olmuştur. Bazıları bizzat şiirle de uğraşan Memlûk sultanları içinde tarihî ve edebî açıdan en dikkate değer simalardan biri şüphesiz Kansu Gavri'dir. Yavuz Sultan Selim'e karşı kaybettiği savaşla hatırlanan ve devletin yıkılışıyla özdeşleşen bu Memlûk hükümdarı, aynı zamanda üç ayrı dilde divan tertip edecek kadar şiirleri olan bir şairdir. Hayatı 15. Yüzyıl'ın ikinci yarısıyla 16. Yüzyıl'ın başında geçen Kansu Gavri'nin Türk dilinde yazdığı şiirler, aynı dönemdeki Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Gavri'nin şiirlerinde tasavvufî konu ve kavramların yoğun varlığı dikkat çeker. Bu çalışmada, tasavvufun bir anlayış ve tutum olarak doğuşu ile bir ahlâk olarak yaşanmasında, hattâ kurumlaştığı dönemlerden itibaren bir sistem olarak uygulanmasında her zaman temel bir yeri ve işlevi olan "terk" kavramı etrafında Sultan Gavri'nin şiirlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sultan şairlerin iç dünyasını özgün biçimde yansıtmaları dolayısıyla şiirler ekseninde, hayatının en önemli savaşını kaybetmiş mağlup bir sultanın dünya, ahiret, varlık ve benlik konularındaki duygu ve yaklaşımlarına dair bazı ayrıntıların değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Edebiyatı, Memlûkler, Kansu Gavri, Tasavvuf, Terk.

Abandonment as a Sufi Concept in the Poems of Mamluk Sultan Kansu Gavri

Abstract

In addition to being one of the greatest political powers in the world in their time, the Mamluks also represent one of the brightest ages of Turkish history in terms of scientific and artistic activities. Of course, the interest and support shown by the Mamluk administrators to scholars and craftsmen were effective in this, as was the fact that the destruction and chaos experienced in other centers of Islamic civilization turned the Mamluk lands into a shelter. Among the Mamluk sultans, some of whom also dealt with poetry, one of the most notable figures in historical and literary terms is undoubtedly Kansu Gavri. This Mamluk ruler, who is remembered for the war he lost to Yavuz Sultan Selim and identified with the collapse of his state, is also a poet who wrote poems in three different languages. The poems written in Turkish by Kansu Gavri, whose life was spent in the second half of the 15th century and the beginning of the 16th century, reflect the linguistic features of Anatolian Turkish in the same period. The intense presence of Sufi subjects and concepts in Gavri's poems attracts attention. In this study, the poems of Sultan Gavri are examined on the axis of the concept of abandonment, which has always had a fundamental place and function in the birth of Sufism as an understanding and attitude, in its experience as a morality, and even in its application as a system since the periods when it was institutionalized, and one of the sources that reflects the inner world of the sultan poets in an original way. Through these poems, it is aimed to evaluate some details about the feelings and approaches of a defeated sultan, who lost the most important war of his life, regarding the world, the afterlife, existence and self.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Mamluks, Kansu Gavri, Sufism, Abandonment.

Giriş

Mısır coğrafyasına 9. Yüzyıl'dan itibaren hâkim olan Eyyûbîler (1171-1462) döneminde, çoğunluğu Türkistan ve Kafkasya bölgelerinden köle (memlûk) olarak getirilen ve genelde gayrimüslim olan Türk asıllı unsurlar, güç ve yeteneklerine göre henüz küçük yaşlarda devlet tarafından yüksek bedellerle satın alınıp sarayda dinî ve askerî bir eğitim gördükten sonra, ordunun önemli kademelerinde ve özel muhafız birlikleri bünyesinde görev almaktaydı. Bu uygulamanın yıllar içinde gösterdiği ciddi artışla birlikte, Eyyûbî ordusunda Türk asıllı emîr ve askerlerden oluşan birlikler de zamanla epey çoğalmış, gerek nüfus gerekse nüfuz bakımından etkin bir konuma ulaşmıştır. Bu durum da nihayet Memlûklerin kendi devletlerini kurmalarına kadar varan bir sürecin zeminini hazırlamıştır.¹

Mısır'da, Eyyûbîler ile birlikte başlayan ve açıkça "Türk Devresi" olarak adlandırılabilir üç asırlık dönem, elbette Memlûklerin (1250-1517) hâkimiyet çağlarını da içine alır. Özellikle Memlûk Devleti'nin kendi döneminde dünyanın en büyük siyasi güçlerinden biri hâline gelmesi, âdeta Orta Çağ tarihinin ağırlık merkezini Doğu Akdeniz'e kaydırmıştır.² İslâm dünyasında bir yandan Moğol baskısı öbür yandan da Haçlı tasallutu sebebiyle baş gösteren çalkantı ve kargaşalar, Memlûklerin hâkim olduğu Mısır ve Suriye topraklarının iyiden iyiye bir merkeze hattâ bir sığınağa dönüşmesine yol açmıştır. Bu da birçok âlim ve sanatkârın Kahire başta olmak üzere Memlûk coğrafyasını yurt tutmasını beraberinde getirmiştir.³ Böylece Memlûk asırları sadece siyasi bakımdan değil, ilim ve sanat faaliyetleri açısından da İslâm tarihinin ve medeniyetinin en parlak devirlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

"Bahrî Memlûkler ve Burcî Memlûkler" ya da "Türk Memlûkleri ve Çerkes Memlûkleri" adlarıyla iki devrede incelenen Memlûk Devleti'nin tarihi, Moğollara ve Haçlılara karşı gösterilen askerî başarıların yanı sıra, ilmî hayatta görülen ciddi hareketlilik ve verimlilik sayesinde ortaya çıkan büyük yazılı mirasla da anılan bir dönemdir. Bu da bölgedeki siyasi güç ve istikrar kadar, başta sultanlar olmak üzere devlet ricalinin ilim adamları ve kurumlarına verdiği büyük destekle ilgilidir.⁴ Öte yandan Memlûk sultan ve emîrlerinin çoğu ümmî oldukları ve Türkçeden başka bir dil bilmedikleri için, idareci sınıfın nezdinde Türkçe apayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu yüzden Arapça konuşan halkın da Türkçeyi öğrenmesini sağlamak amacıyla, devlet yöneticilerinin irade ve himayesiyle birçoğu tercüme mahiyetinde olan Türkçe eserler kaleme alınmıştır.⁵

¹ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 23.

² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 328.

³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/94; Ayaz, *Memlûkler*, 133.

⁴ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1994), 27-28.

⁵ Janos Eckmann, "Memlûk-Kıpçak Edebiyatı", çev. Günay Karaağaç, *TDK Belleten*, 30-31/1982-1983

Türk dili tarihi incelemeleri açısından Kıpçak Türkçesinin Memlûk sahasına ait yazılı edebiyatı oluşturan bu eserler hakkındaki ciddi araştırmalar, daha yüz-yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir.⁶ Geçen zaman içindeki çalışmaların odağını ve ağırlığını ise dil ve gramer incelemeleri oluşturur. Bu eserler arasında, genelde Memlûklerin idaresi altındaki tebaaya Türkçeyi tanıtmaya ve öğretmeye amacıyla yaz(dır)ılmış olmalarının tabii bir sonucu olarak sözlük ve gramer kitaplarının sayıca baskın olması, onlar üzerindeki araştırmaların niteliğini elbette etkilemiştir. Fakat hem bu tür eserlerin sunduğu zengin dil içeriğinin ardındaki kültür malzemesini süzmeye yarayacak yöntemlere yoğunlaşmak, hem de dinî ilimler, edebiyat, siyaset bilimi ve savaş sanatları gibi diğer sahalarda yazılmış Memlûk devri Türkçe metinleri⁷ üzerindeki konu ve kavram incelemelerini genişletmek, tarihteki en önemli Müslüman Türk devletlerinden biri hakkındaki bilgi ve yargılarımızın daha sağlam ve geniş bir zemine oturmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada ise, yukarıda işaret edilen alanlar içinde bir toplumun ve tek tek onu inşa eden fertlerin ruh cephesini, zihniyet dünyasını ve çeşitli inançlarını en özgün biçimde yansıtan araçlardan biri olan edebî metinlerin bu eşsiz kaynaklığı dikkate alınarak, Memlûklerin son dönem sultanı Kansu Gavrî'nin şiirleri inceleme konusu yapılmıştır. Memlûk Devleti'nin varlık âlemini terk edişiyile özdeşleşen bu hükümdarın, şairlik yönü ve tasavvufi kimliğinin "terk" kavramı ekseninde ele alınması amaçlanmıştır. Kansu Gavrî, Osmanlıya karşı kaybettiği savaşla birlikte yıkılması kesinleşen bir devletin hükümdarı olarak, zaten tarihî kişiliğiyle başlı başına bir trajedinin kahramanıdır. Öte yandan, belki de daha büyük karşıtlıklar, gerilimler, buhranlar vb., dünya saltanatı ve söz sultanlığı sahalarında aynı anda hüküm sürmeye yazgılı bu sultan şairin ruhunda cereyan etmiştir. Şiirleri ise bir bakıma onun ruhuna tutulmuş bir ayna gibi, iç âleminden nice izler yansıtmaktadır. Ancak şairliğinden ve şiirlerinden önce, onun tarihî kişiliği itibarıyla kısaca değerlendirilmesi gerekir.

1. Kansu Gavrî'nin Saltanatı ve Tarihî Şahsiyeti

Asıl adı Cündeb, künyesi ise Ebü'n-Nasr olan Kansu Gavrî, Afganistan'daki Gûr bölgesine nispeten yanlışlıkla "Gûrî" olarak da anılır; fakat aslında Mısır'daki Gavr askerî ocağında yetişmiş olmasından dolayı doğru nisbesi "Gavrî" şeklindedir ve doğru olduğu kadar yaygın olan kullanım da budur. Kansu adı ise "kanı saf" anlamındaki Türkçe *kanısav* kelimesinden dönüşmüş bir yapıdır. Bununla birlikte kendisini Çerkez topraklarından Mısır'a getirip köle olarak satan Baybardî'ye nis-

→

(1986), 85.

⁶ Andras Bodrogligeti, "Eski Kıpçakça Sahasındaki Çalışmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 40/1992 (1995), 175.

⁷ Memlûk-Kıpçak sahasında yazılmış eserler hakkında genel bilgi için bk. Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 384-398; A. Azmi Bilgin - Necmettin Hacıeminoğlu, "Kıpçak Türkçesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/422-423.

petle “Kansu min Baybardî”, onu köle olarak satın alan Sultan Eşref Kayıtbay’a nispetle ise Eşrefî unvanlarıyla da tanınır. Adı ve kökeniyle ilgili bilgilerden başka hatıyatı hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Ölüm tarihi konusunda bile kesin bir kayıt bulunmamakta, öldüğü sırada 78 yaş civarında olduğundan hareketle 1440’ların başında doğduğu tahmin edilmektedir.⁸

Dönemin tarihçilerinden İbn İyâs’ın kaydettiğine göre, Sultan Kansu Gavri, yaşlılık çağında Memlûk tahtına oturuncaya kadar birçok devlet görevinde bulunmuştur. Sultan Kayıtbay tarafından azat edilışinden sonra *câmedâr*, *haseki*, *kâşif*, *onlar emîri*, *nâib*, *başhâcib*, *binler emîri*, *re’sû’n-evbe emîri*, *büyük devâdâr*, *üstâdâr* ve *vezir* olarak önemli mevkilerde hizmet etmiş, bürokrasi ve ordunun çeşitli kademelerinde yürüttüğü görevlerle tecrübeli bir devlet adamı olarak öne çıkmıştır.⁹ Kansu Gavri’nin sultanlığına kadar uzanan bu süreç bir yandan da devletin çeşitli sorunlarla yüz yüze bulunduğu bir dönemdir. Özellikle 15. Yüzyıl’ın son yılları Memlûk Devleti’ndeki idari çalkalanmaların en üst seviyeye çıktığı yıllardır. Hattâ Kansu Gavri’nin tahta oturduğu 1501 yılından önceki son beş yıl sürekli sultan değişiklikleriyle geçmiş, uzun bir saltanat süren Kayıtbay (1468-1496) devrinden sonra devlet idaresi birçok isim arasında gidip gelmiştir.¹⁰

Kısa süreli bu saltanat devrelerinin sonuncusu, Suriye’de başlattığı isyanla Memlûk tahtını önce fiilen sonra da resmen ele geçiren ve üç aylık kısa saltanatı yine başka bir isyan hamlesiyle son bulan el-Melikü’l-Âdil unvanlı Sultan Tomanbay devridir.¹¹ Memlûk emîrlerin 1501 yılının nisan ayında Tomanbay’a tahttan el çektilmesi ile birlikte, çok geçmeden yapılan istişareler üzerine bütün emîrlere Kansu Gavri isminde birleşmişlerdi. Ne var ki tarihin bize sıkça sunduğu örneklerin aksine, Kansu Gavri sultan olmayı istememiş, bunu ısrarla reddetmiş, hattâ gözyaşları içinde bu karara direnmeye çalışmıştır. Ancak nihayet önde gelen birkaç Memlûk emîri tarafından âdeta elinden tutulup sürüklenircesine tahta oturtulmuş ve böylece kendisine el-Melikü’l-Eşref unvanı verilen Kansu Gavri’nin saltanat dönemi 20 Nisan 1501 tarihi itibarıyla başlamıştır.¹²

Devletin emîrleri belki de onu tahta çıkarırken 60 yaşını aşkın bu yeni sultanı güç bakımından kendilerinden geride gördükleri için, gerek duymaları hâlinde kolaylıkla tahttan alışı edebileceklerini düşünerek hareket etmişlerdi. Ama gelişmeler pek öyle seyretmedi. Başa geçer geçmez Sultan Gavri’nin ilk icraatları, kendine en yakın adamları devletin önemli konumlarına getirmek ve saltanatı için hâlâ tehdit oluşturduğunu hissettiren tutumlar içinde bulunan selefi Tomanbay’ı öldürtüp tâbilerini sürmek olmuştur. Kendisini tahttan indirmeye yönelik başka

⁸ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Kansu Gavri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/314.

⁹ İbn İyâs, *Memlûk Devleti’nin Son Yılları/Sultan Gavri ve Osmanlılar*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 19-20.

¹⁰ Ayaz, *Memlûkler*, 64-65.

¹¹ Ayaz, *Memlûkler*, 65.

¹² İbn İyâs, *Memlûk Devleti’nin Son Yılları*, 20-21.

isyan girişimlerini de önlemeyi başaran Sultan Gavrî böylece belli bir ölçüde güvenliği sağlamış, ümera ve asker üzerindeki otoritesini de pekiştirmişti. Hattâ kendine has kölelerden, daha sonra el-Memâlikü'l-Eşrefiyye el-Gavriyye adıyla anılacak hususi birlikler bile tesis etmiştir.¹³

Saltanatı boyunca Sultan Gavrî'nin baş etmek zorunda kaldığı iki temel ve büyük mesele olmuştur. Bunlardan ilki, Memlûklerin denizlerdeki faaliyet ve hâkimiyetini sekteye uğratan İspanyollar ile Portekizlilerdir. Özellikle Portekizlilerin Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Denizi'ndeki faaliyetleri, zaten Ümitburnu'nun keşfiyle birlikte eski önemini koruyamayan Memlûk limanlarının büsbütün işlevsiz hâle gelmesine ve buna bağlı ticari gelirlerin yitirilmesine sebep olmuştur. Zaman zaman Portekizlilere karşı girişilen savaşlarda kazanılan sınırlı başarılarla karşın, Memlûkler denizlerde aleyhlerine yaşanan bu gelişmeleri tersine çevirecek bir üstünlük kuramamışlardır.¹⁴ Bunun belki de hem Memlûk Devleti hem de Kansu Gavrî açısından kaçınılmaz ve en talihsiz sonucu, büyük gelir kaybını dengelemek için artırılan vergiler yüzünden halkın yaşadığı yoksulluk ve bunun sorumlusu olarak görülen sultana karşı duyulan güvensizliktir, denilebilir.

Öte yandan, Kansu Gavrî döneminde Memlûk Devleti'nin yüz yüze bulunduğu siyasi gündemin merkezindeki yerini her zaman koruyan başka bir mesele de, Osmanlı Devleti ile giderek kötüleşen ilişkilerdir. İlk kez Yıldırım Beyazıt zamanında Malatya'nın fethi üzerine baş gösteren sorunlar, 15. Yüzyıl'ın sonlarına kadar çeşitli konulara bağlı olarak ara ara tekerrür etmiş, ancak bunlar bir biçimde çözümlenerek çok ciddi bir karşıtlık ve gerginlik düzeyine varmadan ilişkiler gelgitli de olsa sürdürülmüştür. Fakat en son II. Beyazıt zamanında, Osmanlı nezdinde kabul edilemez bazı sorunlar yaşanmış, nihayet bardağı taşıran son damla olarak, Memlûk sultanı Kayıtbay'ın Papa'ya elçiler gönderip Osmanlı aleyhine ittifak girişiminde bulunması sebebiyle âdeta dönüşü olmayan bir yola girilmiş ve 1485-1490 yılları arasında herhangi bir tarafın kesin üstünlüğüyle sonuçlanmayan savaşlar cereyan etmiştir.¹⁵

Memlûk-Osmanlı ilişkilerinde, bir devletin tarihten silinmesi sonucunu doğuracak kesin kopuş ise Sultan Gavrî döneminde gerçekleşir. Aslında Yavuz Sultan Selim'in tahta oturmasıyla birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler görünürde dostane başlamışsa da, kökleri geçmişe uzanan ve yukarıda kısmen işaret edilen birtakım sebeplerden ötürü, şartlar Memlûkler ile Osmanlıların samimi ve kalıcı bir barış ortamı içinde münasebet kurmalarına pek de uygun görünmüyordu. İki devletin hâkimiyet alanları, özellikle Osmanlıların genişlemesi sürdükçe, bu iki devletten birinin tamamen bertaraf olmasından başka bir sonuca izin vermeyecek şekilde çakışmaktaydı. Dolayısıyla bu devletlerin nihai bir cenge tutuşmalarına yol açan;

¹³ Es-Seyyid, "Kansu Gavri", 314; Ayaz, *Memlûkler*, 66.

¹⁴ Ayaz, *Memlûkler*, 66-67.

¹⁵ Rûmeysa Kars, *Yavuz Sultan Selim'in Gavrî ile Eylediği Cenk – Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Anonim Bir Selimnâme* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 32-37.

Sultan Gavrî'nin kendisine sığınan Osmanlı şehzadelerini kabul edip kollaması, Dulkadiroğulları üzerinden Osmanlıya karşı ikili bir siyaset izlemesi, Safevilere yönelik seferinde Osmanlının yanında yer almaması, iç idaredeki sorunlu uygulamaları vb. sebepler, sadece mukadder bir savaşı hızlandıran etkenler olmaktan ibarettir.¹⁶

Her geçen günle beraber artan savaş ihtimali, nihayet 24 Ağustos 1516 tarihinde Halep şehrinin kuzeyindeki Mercidabık Ovası'nda gerçekleşir. Başlarda Memlûk ordusu Osmanlı askerleri karşısında etkili olmuş görünse de, Memlûkler çok uzun sürmeyen çarpışmaların ardından Osmanlılar tarafından bozguna uğratılmıştır.¹⁷ Savaşın sonlarına doğru çatışmanın en kızgın olduğu anlardan birinde, Kansu Gavrî abdest tazeleme (tecdîd-i vuzû) bahanesiyle muharebe meydanından uzaklaşmakta olduğu bir sırada,¹⁸ bir rivayete göre atından düşerek can vermiştir ve Memlûk sultanları içinde savaş meydanında ölen ilk hükümdardır.¹⁹

Memlûklerin, hâkim oldukları coğrafyada güç ve etkilerinin günden güne kaybolduğu ve türlü sorunlarla baş etmek zorunda bulunduğu bir zamanda devleti idare etmeye çalışan Kansu Gavrî'nin saltanati, 15 yıllık bir sürenin ardından böylece son bulmuştur. Talihin ve tarihin garip bir cilvesidir ki, onun hayatının bir bakıma Yavuz'un eliyle sonlanması, *Şehnâme* mütercimi Şerîfî'nin Kansu Gavrî'yi yüksek vasıflarla metheden mısraları arasında rastladığımız bir duanın aksiyle vukuu ve erkence bir tevriyenin husulü gibidir:

Zamâne turduğınca var ol iy şâh

Yavuz gözden seni şaklasın Allâh (422)²⁰

Bazı kaynakların Sultan Gavrî hakkında diğer Memlûk sultanları gibi istişareye oldukça önem veren²¹ ve birçok müessese inşa eden hayırsever bir idareci olduğu²² yönünde verdiği bilgilerin yanı sıra, halkın hayatını zorlaştıran bazı karar ve tasarrufları sebebiyle tebaası tarafından çok da sevilmeyen, yer yer zalimlikle birlikte anılan bir sultan olduğunu kaydeden dönem tarihçileri de bulunmaktadır.²³ Elbette onun tahtta bulunduğu yıllar Memlûk Devleti'nin en şaşaalı yılları değildir. Ayrıca tarihî şahsiyetlerin, hele ömürlerini devlet idareciliği gibi bir konuda geçirmiş kimseler söz konusu olduğunda, bütün muasırları tarafından deşşmez vurgularla tamamen iyi ya da tamamen kötü özelliklere sahip biri olarak tarif ve tavsif edilmiş olmasını beklemek, insanın fitratı ve hayatın tabiatı göz önü-

¹⁶ Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 133-146.

¹⁷ Savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/174-176.

¹⁸ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 171.

¹⁹ Es-Seyyid, "Kansu Gavri", 315.

²⁰ Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, haz. Zuhâl Kültürâl – Latif Beyreli (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999), 1/17.

²¹ Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 105.

²² Es-Seyyid, "Kansu Gavri", 316.

²³ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 142.

ne alınınca pek de makul görünmemektedir.

Kansu Gavrî'nin de gerçek kimliği yalnızca ne onu "rafz u ilhâda mâyl" bir bedbaht olarak niteleyen kimi Osmanlı kroniklerinde,²⁴ ne de "cihândan bid'at u cevri, şerr ü fesâdı götüren" ulu bir sultan olarak öven Memlûk şairinin mısralarında²⁵ bulunabilir. Belki en gerçekçi ve en canlı kişilik ipuçları, her insanın farklı derece ve şartlarda yaşadığı ama böylesi tarihî kahramanların genelde daha açık ve yoğun sergilediği iç çelişkilerde, yıkılışlarında, yakarışlarında, vazgeçişlerinde kısacası kendi varoluşunu ayakta tutma uğrunda mücadelelerinde saklıdır. Bütün bunların izini sürerken göz ardı edemeyeceğimiz en verimli kaynaklardan biri, kuşkusuz çoğu zaman geçmişin nice özgün ayrıntılarını sonraki çağlara taşıyan şiirlerdir. Bir bakıma tarihî kayıtlar ile resmî belgeleri tamamlayan ve bütünleyen yumuşak dokular hükmündeki edebî metinlerin²⁶ sunduğu zengin malzeme, bir de onu kaleme alan Kansu Gavrî gibi Türk tarihinin odak ve dönüm noktalarından biriyle hatırlanan bir sultan olunca, daha da önem kazanmaktadır.

2. Gurûb Vaktinin Sultan Şairi: Kansu Gavrî

Birçok Türk devletinin tarihinde başta sultanlar olmak üzere çeşitli kademelerdeki devlet adamlarının her zaman şiirle ilgili olduğu görülebilmektedir. Bunların bir kısmı şiire değer verip şairleri himaye etmekle kalmayarak, savaş meydanında olduğu gibi şiir meydanında da at koşturmuş, hattâ divan tertip edebilecek kadar şiirle yakın bir meşguliyet içinde bulunmuşlardır. Memlûk sultanı Kansu Gavrî de üç ayrı dilde divana sahip bir hükümdardır²⁷ ve ileri yaşlarda sultan olmuşsa bile hayatı devlet görevlerinde geçtiğinden, bütün yazdıklarıyla sultan bir şair olarak değerlendirilmesi tabiidir. Kansu Gavrî ile birlikte Türkçe şiirler kaleme almış diğer Memlûk hükümdarları ise Sultan Kayıtbay ve onun oğlu Sultan Muhammed'dir.²⁸

Kansu Gavrî'nin Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bulunan şiirleri, 2002 yılında Orhan Yavuz ve Mehmet Yalçın tarafından ayrı ayrı yayımlanmıştır.²⁹ Yalçın'ın girişte İngilizce değerlendirme bölümleri bulunan ve sonunda şiirlerin de İngilizce çevirilerine yer verilen neşrinde 68; İstanbul'daki bazı yazmalardan eklenmiş şiirlerle az da olsa genişleyen ve içinde bir dil incelemesi de bulunan Yavuz'un neşrinde ise 75 şiir kayıtlıdır. İki çalışmanın da sonuna yazma-

²⁴ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 140.

²⁵ Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, 1/14.

²⁶ Bu benzetme ve konu hakkında daha geniş bir değerlendirme için bk. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 2-3.

²⁷ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 275.

²⁸ Orhan Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divânı* (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002), 13.

²⁹ Bk. Mehmet Yalçın, *The Divân of Qânsûh al-Ghûrî* (İstanbul, BAY Yayınları, 2002). Yavuz'un çalışmasının künyesi bir üstteki dipnotunda kayıtlıdır.

nın tıpkıbasımı konulmuştur. Biz ise çalışmamızda iki yayımdan da yararlanmakla beraber, hem daha fazla şiir ihtiva ettiği hem de okuyucuların gerek duymaları hâlinde daha kolay ulaşabileceklerini düşündüğümüz için, inceleme bölümündeki beyit numaralandırmalarında Yavuz'un neşrini esas almayı tercih ettik.

Türkçe şiirlerinden oluşan divandan başka Kansu Gavrî'nin Arapça ve Farsça şiir yazdığı da belirtilmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere *Menâkıb*'ında şeyhi İbrahim Gülşenî'nin Mısır'da iken Kansu Gavrî ile münasebetlerine dair aktarımlarda da bulunan Muhyî-i Gülşenî, Kansu Gavrî'nin "hayli mükellef idi" diye niteliği üç divanını da İstanbul'da gördüğünü kaydetmektedir.³⁰ Divanlarıyla birlikte Gavrî'nin çoğu Arapça ve birkaçı da Türkçe şiirlerden oluşan *el-Kasâidü'r-Rabbâniyye ve'l-Muvaşşahatü's-Sultâniyyeti'l-Gavriyye*³¹, iki manzumeden ibaret Arapça bir eser olan *Munakkahu'z-Zarîf alâ Muvaşşahu's-Şerîf* ile birlikte *Nefâisü'l-Mecâlisî's-Sultâniyye* ve *Kevkebü'd-Dürrî fî Mesâilî'l-Gavrî* adlarında iki mensur eseri olduğu da bilinmektedir.³²

Nisbesi olan Gavrî'yi şiirlerinde de mahlas olarak kullanan Kansu Gavrî, dönemdeki diğer Memlûk şairleri gibi Türk dilindeki şiirlerini Anadolu Türkçesi ile kaleme almıştır.³³ Zaten Memlûk Kıpçakçası 15. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren tamamen Oğuzcalaşmıştır.³⁴ Her ne kadar Farsça divanının yapısı ve özellikleri hakkında bilgi bulunmasa da o dönemin önemli şairlerinden olan Şerîfî, Sultan Gavrî tarafından *Şehnâme*'yi tercüme etmesi istendiğinde, sultanın buna niçin gerek duyduğunu anlayamadığını ona bizzat arz edip böyle ağır bir yükten kendisini affetmesini dilerken, Kansu Gavrî'nin Farsçayı Farslardan bile iyi bildiğini, Fars diline Türkçeden daha hâkim ve vâkîf olduğunu belirtmiştir:

'Acem dilin bilürsin yig 'Acem'den
Bu teklîfâtı ref' eyle keremden

'Acem dili saña Türki'den âsân
Neden meylin aña olmuşdur iy cân³⁵

İlim ve sanata büyük değer veren bütün Memlûk sultanları gibi Kansu Gavrî de âlim ve sanatkârları âdeta el üstünde tuttuğu ve kendisi de şiir sanatıyla içli dışlı olduğu için, onun saltanatı sırasında Memlûk sarayı çevresinde geniş bir edebî muhit meydana gelmiştir. Bu muhitin içinde bulunan başlıca şairler; Diyarbakırlı

³⁰ Muhyî, *Menâkıb*, 275.

³¹ Bu eserdeki ikisi Arapça-Türkçe müemma şeklinde biri de Türkçe olan şiirler Rifkı Melûl Meriç tarafından Kansu Gavrî ve şiiri hakkındaki kısa bir değerlendirmeye birlikte yayımlanmıştır. Bk. Rifkı Melûl Meriç, "Kansuh-ül Guri'nin Şiirleri", *Oluş* 1/19 (1939), 290-291.

³² Es-Seyyid, "Kansu Gavrî", 316.

³³ Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divânı*, 22.

³⁴ Janos Eckmann, "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 12-1964 (1965), 54.

³⁵ Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, 1/19.

Şerîfî, İbrahim Gülşenî, Yaş Bek ve Nâsır'dır.³⁶ Bunların arasında özellikle Şerîfî, Gavrî'nin şiirlerinin yer aldığı mecmua içindeki bir gazelinde, şiire yönelmesinin Sultan Gavrî'den aldığı ilham ve gördüğü destekle mümkün olduğunu belirtir.³⁷ Yine Şerîfî'yi meşhur *Şehnâme*'yi tercüme etmeye sevk eden de Kansu Gavrî'dir.³⁸ Hattâ Osmanlı şairi Eyyûbî'nin verdiği bilgiye göre, tercümenin her beyti için sultan ona bir dinar bağışlamıştır.³⁹

Üç dilde divan yazacak kadar şiire hâkim olan Sultan Kansu Gavrî, Kal'atü'l-Cebel'de meclisler toplar, ilim ve şiir konularında münazaralar yaptırır ve hattâ bu ilmî tartışmalara kendisi de katılırdı. Onun yine özellikle Nesîmî'nin şiirlerine çok ilgi duyduğu ve bununla da ilişkili olarak kendisinin saltanatı döneminde Hurûfliğin Mısır'da yayılmaya başladığı kaydedilmiştir.⁴⁰ Sultan Gavrî'nin şiirlerini barındıran mecmua içinde Nesîmî'ye ait bir gazelin de kayıtlı bulunması ve Gavrî tarafından bu şiire nazire olarak yazıldığı düşünülebilecek bir gazelin mevcut olması dışında, Kansu Gavrî'ye ait şiirlerde Nesîmî veya Hurûflik vurgusunu açıkça öne çıkararak bir içerik ya da üslubun varlığından söz etmek pek mümkün görünmemektedir.

Kansu Gavrî'nin şiirleri arasında çeşitli nazım biçimlerine ait örnekler bulunmaktadır. Gazellerin ve daha sonra kasidelerin ağırlıklı yer tuttuğu şiirlerde yalnızca aruz vezni kullanılmıştır. Kalıpların yaygınlık durumu bakımından en çok *Bahr-i Remel* ardından da *Bahr-i Muzârî*'nin tercih edildiği görülmektedir.⁴¹ Anadolu Türkçesiyle yazıldığına yukarıda da değindiğimiz bu şiirler, üslup özellikleri itibarıyla da dönemin Osmanlı sahasında yazılmış metinleriyle örtüşmektedir. 15. Yüzyıl'ın ikinci yarısı ve hattâ 16. Yüzyıl'ın başı, Arapça ve Farsça unsurlarla daha yoğun biçimde örülün dil yapısına sahip örneklerle henüz rastlanmayan dönemlerdir.⁴²

Gavrî'nin şiiri muhteva bakımından da İslâmi Türk şiirinin genel yapısını yansıtmaktadır. En çok da tasavvufi konu ve kavramların baskın varlığı dikkat çeker. Münacat türündeki şiirleri ise derin ve içten yakarışlarla doludur. Diğer şairlerden farklı olarak sultan şairler, içinde buldukları şaşaalı hayat düzeninden kaynaklanan yılgınlık ve kırgınlıkları dile getirmede şiiri âdetâ bir sığınak olarak görmüş ve şahsi durumlarını şiire yansıtma konusunda daha cömert davranmışlardır.⁴³ Kansu Gavrî'nin çok sevdiği devâdârı (sultanın çeşitli özel işleriyle ilgilenen saray görevlisi) Yaş Bek'in ölümü üzerine yazdığı iki mersiye, onun içinde bu-

³⁶ Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divânı*, 28-38.

³⁷ Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divânı*, 33.

³⁸ Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, 1/17.

³⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 385.

⁴⁰ Es-Seyyid, "Kansu Gavrî", 316.

⁴¹ Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divânı*, 55-56.

⁴² Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 138.

⁴³ Mustafa İsen – A. Fuat Bilkan, *Sultan Şairler* (Ankara: Akçay Yayınları, 1997), 55.

lunduğu konuma ve ruh durumuna ayna tutan çok değerli mısralarla bezelidir.⁴⁴

Sultan Gavrî kendi şiirinden söz ederken onda çok incelikler bulunduğunu vurgulamakta (27/2),⁴⁵ nazımın düzgünlüğüyle övünmekte (49/5), gönlünün inci gibi sözlerle dolu bir maden olduğunu dile getirmekte (57/5), kendi sözünü şair Nizâmî'ninki ile denk tutmaktadır (70/7). Gavrî'nin şiiri hakkında benzer nitelendirme ve yakıştırmalara Şerîffî'de de rastlanır. Şerîffî onun işi gibi sözünün de ölçülü olduğundan ve inci gibi gazeller, hoş muammalar inşa ettiğinden bahsetmektedir.⁴⁶ Kısaca Türk tarihinin önemli figürlerinden biri olan Kansu Gavrî'nin şiirleri, gerek üslubu gerekse muhtevası itibarıyla tarihî ve edebî incelemeler için değerli bir zemin ve malzeme sunmaktadır.

3. Kansu Gavrî'nin Şiirlerini "Terk" Kavramı Ekseninde Okumak

3.1. İncelemenin Zemini Olarak Kelimenin Lügavi ve İstlahi Çerçevesi

Dilimize Arapçadan geçen ve lügat zeminindeki tarihî karşılıklarıyla "feragat etmek, vazgeçmek, bırakmak, boşlamak"⁴⁷ gibi anlamlara gelen *terk* kelimesi,⁴⁸ Türkçenin Anadolu sahasına ait metinlerde olduğu gibi, Memlûk-Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde de daha 14. Yüzyıl gibi erken dönemlerden itibaren kullanımı görülmeye başlanan bir kelimedir.⁴⁹ Yukarıda aktarılan karşılıklarına ek olarak, kelimenin tarih boyunca "ko-, geç-, at-, ver-, soyun-, sıyrılmak, ayrıl-" vb. fiillerle de doğrudan bir anlam örtüşmesi veya kesişmesi sergilediği gözlemlenebilmektedir; "etmek/itmek, eylemek, kılmak, olunmak, (v)urmak" gibi yardımcı fiiller aracılığıyla birleşik fiil yapıları oluşturduğu ve çeşitli tamlamalar kurarak Türkçenin söz varlığında köklü bir yer edindiği görülebilmektedir.

Kelimenin bütün bu değindiğimiz karşılıklarını aşan çok daha zengin kullanımlarına ise tasavvufi bir terim olarak kazandığı anlam ve çağrışımlar zemininde rastlanmaktadır. Bu durum elbette *terk* kelimesinin, tasavvuf öğretisinin esasını oluşturan bir mahiyet ve işleve sahip olmasıyla yakından ilgilidir.⁵⁰ Bunun bir sonucu olarak çok sayıda tasavvuf kavramı *terk* eyleminin çeşitli yönlerini ve derecelerini yansıtan bir boyuta sahiptir. Aslında bu durum beri yandan kelimenin se-

⁴⁴ Şiirler için bk. Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Divanı*, 124-126.

⁴⁵ Beyitlerle ilgili numaralandırmada Orhan Yavuz'un daha önce künyesi belirtilen neşri esas alınmıştır. Ancak okunuşuna veya imlasına katılmadığımız kelime veya kelime öbekleriyle ilgili olarak bazen eğer varsa Mehmet Yalçın'ın neşrindeki tercihler benimsemiş, kimi zaman ise her iki çalışmadaki tercihlerle de uyumayan tasarruflara gidilmiştir. Bu tür tasarruflar söz konusu olduğunda ilgili farklar Yavuz'un metni için A, Yalçın'ın metni içinse B kodu kullanılarak aparatta belirtilmiştir.

⁴⁶ Şerîffî, *Şehnâme Çevirisi*, 1/15-16.

⁴⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi*, haz. Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/4214.

⁴⁸ Kelimenin Farsçadaki "miğfer; derviş külâhı" gibi karşılıkları, *terk* kelimesinin bu çalışmada eksene alınan ve bir eylem ifade eden anlam kümesiyle doğrudan ilgili bulunmadığı için değerlendirme dışında bırakılmıştır.

⁴⁹ Burhan Paçacıoğlu, *VIII-XV. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 622.

⁵⁰ Süleymî'ye göre tasavvufun esası, *terk-i dünyadır*. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kocabacı Yayıncılık, 2012), 354.

mantik esnekliğiyle de ilişkilidir. Odağında ister istemez bir tercih, bir yöneliş bulunan her eylem, yanı sıra bir reddediş ve terk ediş tavrını da kaçınılmaz olarak içerir; bir süreliğine hattâ bir kereliğine de olsa... Özellikle zıddı veya mefhum-ı muhalifiyle değerlendirildiğinde, bir Şeyi seçmek başka birçok Şeyi seçimin dışında bırakmak; bir yere yönelmek başka birçok yöne dönmekten geri durmak; bir Şeyi almak, alma eylemini başka birçok Şeyden esirgemek dolayısıyla onları bırakmak ve terk etmek iradesini de yansıtır.

Terk eyleminin sözlük zeminindeki bu zengin karşılıklar ve anlam ereve-sindeki hareketli çağrışımlar, kelimenin tasavvuf dairesi içindeki merkezî konumu desteklemekte ve pekiştirmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere tasavvufun bir anlayış ve tutum olarak doğuşunda, bir ahlâk olarak yaşanmasında, hattâ kurumlaştığı dönemlerden itibaren bir sistem olarak uygulanmasında hep temel bir işlevi olan kaçınma, reddetme, talep etmeme ve rağbet göstermeme tavrını, hem bu tarihî tecrübe ve gerçeklik bakımından hem de onun usûl ve esaslarını yansıtın terimler açısından kendi etrafında derleyen, kendi odağında bütünleyen kavramın "terk" olduğu ileri sürülebilir.

Doğrudan terk kelimesiyle birleştirilen ve terk eylemiyle rtştrlen "dünyayı terk (*terk-i dünyâ*), ahireti terk (*terk-i ukbâ*), varlığı terk (*terk-i hestî*), terki terk (*terk-i terk*)" gibi dsturlarla özetlenebilecek terk biçimlerinin ayrıntılarını keşfetmeyi mümkün kılan başka birçok tasavvufi umde, hâl ve makama ad olan terimler de, aslında dolaylı biçimde de olsa "terk" ile i içedir. Örneğin *tevbe*, dince ya da tasavvufi terbiyece uygun olmayan her türlü hâl ve fiillerden yüz çevirip Allah'a yönelmeyi ifade eden bir kavram ve eylem olarak, aynı zamanda bir terk etme hâlini de tasvir etmektedir; *kanaat*, az olsa bile elde bulunanla, kendi için takdir edilenle yetinmek olduğu kadar, elde olmayanı veya daha çok olana sırt çevirme, onları terk etme anlamını da içinde saklamaktadır; *zikr*, tek bir Şeyi anmaya odaklanmakla birlikte, onun dışındaki herhangi bir Şeyi anmayı terk etmekten ayrı düşünülemez; *fakr*, yalnız Allah'a muhtaç olma duygu ve idrakini yansıtığı gibi, Allah'tan gayrisına ihtiyaç duyma yanılığını terk etmeyi de tazammun eder; *halvet*, ne kadar tek başına bulunma hâli ise o denli başkalarından uzaklaşma, kalabalıkları terk etme hâlidir...

Daha birçok kavramla zenginleştirilebilecek örnekler için bütün benzerleri gibi Kansu Gavrı'nın Şiirleri de oldukça geniş bir inceleme alanı sunmaktadır. Burada kadar ne çıkardığımız ve hatlarını çizmeye çalıştığımız yaklaşım gereği, Şiirler zerindeki değerlendirmelerin terk kavramının sadece lafzı ile kayıtlı tutulması, kavramın anlam ve çağrışımlarıyla bir biçimde dâhil olduğu bütün bağlamaların gözetilmesi, böylece onun eř ve yakın anlamlısı sayılabilecek başka birçok kelime ve kelime öbeğinin de dikkate alınması kaçınılmazdır. Burada terk kelimesinin özellikle bir tasavvuf terimi olarak hem "müsbet" hem de "menfi" bir eylem özelliği taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Tabii bunlar gramatik değil semantik nitelemelerdir ve terk eylemi ile eylemin nesnesi arasındaki ilişkiyi hesaba katmayı gerektirir.

Söz gelimi bir mekânın terk edilmesi o mekândan ayrılmak ve uzaklaşmak şeklinde gerçekleşirse, bu durumda müsbet bir eylemden söz edilebilir; çünkü orada bir eyleme, yapma, kılma hareketinin varlığı açıktır. Oysa bazen insanın terk etme iradesi herhangi bir somut eylem, iş, kılış sergilememe yönünde tecelli edebilir. Aynı örnek üzerinden düşünürsek, bir mekâna gitmeyi bırakmak, oraya gitme yönünde bir karar alıp o mekânla bağ ve ilgiyi kesmek de, ortada somut bir eylem bulunmamakla beraber yani menfi bir eylem olarak bir çeşit terk etmedir. Mekâna gitmeyi terk etmek dolayımında mekân da terk edilmiş olmaktadır. Tasavvuf anlayışı içinde öncelenen ve vurgulanan terk etme biçimi de aslında genellikle budur. Hattâ zahidin dünya ile ilişkisi sadedinde tarif edildiği gibi,⁵¹ bir mekândan fiilen ayrılmamış olmak dahi orayı terk etme tavrıyla çelişmemekte ve onu geçersiz kılmamakta, dahası böyle bir tutum terkin aslı olarak öne çıkarılmaktadır. Zira fiillerin mahiyetini ve kıymetini belirlemede kalp esas alınmaktadır.

Aslında tasavvufi bir ilke ve tutum olan terki herhangi bir terk eyleminden ayıran ve onun yukarıda değindiğimiz geniş anlam ve çağrışım alanını kayıtlayan ölçü de tam bu noktada, yani onun kalbin bir eylemi olarak ne uğruna gerçekleştiğinde düğümlenmektedir. Terk etme hâlinin ve tavrının arkasındaki sebep, onun dayandığı niyet, bu davranışı sufice bir tutum olarak niteleyip niteleyemeyeceğimizi belirler. Dolayısıyla inceleme konusu olan şiirler açısından da bu sınırlarla şekillenen bir çerçeveye bağlı kalmanın gereği ortadadır. Elbette niyetin ne kadar halis veya sağlam olduğu bahsi sadet dışıdır. Bunu ele verecek bir ölçüt bulunacak olsa bile, bu tarz bir yaklaşım şiirler üzerindeki yorum ve değerlendirmeleri hem muğlak hem de tutarsız bir zemine sürükler.

Böyle bir yaklaşım belki tarihî olaylara yansıyan karar ve davranışlar için bir noktaya kadar geçerli görülebilir. Söz gelimi Kansu Gavrî'nin daha önce değindiğimiz sultan olma süreci sırasında içinde bulunduğu durum ve sergilediği tutum üzerinden örneklemek gerekirse, Memlûk emîrleri tarafından kendisinin tahta geçmesi yönünde verilen karar ve edilen teklife ısrarla karşı çıkmaya ve sultan olmamak için âdeta direnmeye çalışması, ilk bakışta sufice bir davranış ve nadir rastlanırlar bir istigna örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak Memlûk Devleti'nin tarihi boyunca hükümdarların çoğu zaman bir darbeye tahttan indirilip hayatlarına son verilmiş olması gerçeği ve hattâ bu sebeple Kansu Gavrî'nin bir gün tahtan aşağı edilip öldürülme girişimine uğramayacağına dair emîrlerden söz alması,⁵² onun tahta karşı görünüşteki zahidane tavrının çok daha somut ve insani kaygılarla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan, hemen yukarıda da belirttiğimiz gibi doğrudan Kansu Gavrî'nin şiirleri yani ona ait sözlü malzemedeki hareketle yapılacak değerlendirmeler için eldeki asıl ölçü ve çerçeve ise, o sözlerin söylenmek istenip söylenmiş olmasıdır.

⁵¹ Bk. Abdürrezzak Tek, *Tasavvufun Ana Konuları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 93-94.

⁵² Ayaz, *Memlûkler*, 66.

Kansu Gavrî'nin bu sözlerle inşa ettiği edebî şahsiyeti içinde tasavvufi bir kavram olarak "terk" in nasıl karşılık bulduğunun soruşturulması esastır. Dolayısıyla buradaki incelemenin ana izleği, terk kavramı eksenindeki tasavvufi söyleyiş ve gön-dermelerin Kansu Gavrî'ye ait mısralara ne ölçüde ve ne biçimde yansıdığıdır. Özetle, çeşitli yönleri ve katmanlarıyla terk kavramının tasavvuf anlayışı ve ıstılah-ları açısından ne denli merkezî bir konum ve işleve sahip olduğu, Kansu Gavrî'nin şiirleri üzerinden örneklendirilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.2. Kansu Gavrî'nin Şiirlerinde Tasavvufi Boyutlarıyla "Terk" Kavramı

Dünya ve İçindekilerin Terki

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkıp çağlar boyunca gelişerek zengin bir ilim sahası ve toplum hayatında etkin bir müessese hâlini de alan tasav-vuf, başlangıçta ve özünde bir *zühd* hareketi olarak doğmuştur. Terk etmek, yüz çevirmek, bir şeyi yetersiz ve değersiz bulmak gibi sözlük anlamları olan zühdün esası, dünya ve onun içindeki geçici nimet ve güzelliklere (*dünyâ vü mâ-ffihâ*) gönül vermemek, itibar etmemek, rağbet göstermemektir.⁵³ Bu bakımdan sahip olunan-ları ve elde bulunanları terk etmek kadar ve hattâ ondan öte, sahip olmayı ve ele geçirmeyi istememe, dünyaya karşı kayıtsız bulunma tavrını bir ahlâk hâlinde ya-şama anlayışına dayanmaktadır.

Dünya hayatı ve ona ait çeşitli unsurların terkiyle ilgili vurgular, Gavrî'nin şi-irleri içinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Özellikle en başta anılan niteliği itibarıyla gelip geçici bir yurt olarak tanımlanan ve "fenâ" kavramıyla örtüştürülen dünyadan yüz çevirmenin gereği üzerinde durulur. Tevbe ile çıkılması gereken bu yolda, fenâ içre fenâ damgasını üzerinde taşıyan bu dünyayı ve onunla ilgili arzula-rı terk edip can ve başla baki olana yönelmelidir:

Dünyeyi bildün fenâdur fi'l-fenâ
Bâkıye cân eyle kırbân tevbe kıl (14/11)

Sonsuzluk yurdu sadece kendisine gidilmesi arzulanan değil, kendisinden gelinen yerdir de aynı zamanda. İlk yurttur; bu yüzden asıl vatandır. Şairin iddia-sınca, Hak'la visale erilen, Hakk'ın cemali görülen diyarla bağı büsbütün kopuk ol-madığından, kendini bu âlemin fani yüzünden kurtardıkça cemel-i bakiyi temaşa şerefine ermekte, henüz dünya hayatı sürerken de buradan oraya yol bulabilmek-tedir:

Anlaruz biz ki temâşâ-yı likâdan gelürüz
Terk idüp rüy-ı fenâ dâr-ı bekādan gelürüz (17/1)

Sonsuz âlemler kurulacak bağ insan gibi dünya ve içindekileri de anlamlı, de-đerli ve kalımlı kılmanın tek yoludur. Örneğin dünya hayatında kazanılan malı mülkü ahiretle ilgili hâle getirip oraya ulamanın belki de en geçerli yöntemi, onu

⁵³ Süleyman Uludağ, *Hayata Süfi Gözüyle Bakmak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 174.

başkalarıyla paylaşmak ve Hak yolunda harcamaktır. Zaten elden gidecek olanı sonsuza kadar elde tutmanın başka bir çaresi yoktur. Bu durumda dünya malını terk etmek hiçbir surette ona sahip olmamak değil, malını yalnızca dünya için harcamayı terk etmektir:

Yi yidürgil mâluñı Hâk yolına hârc eylegil
Bozultur bu raht u baht u kâr u bâr elden gider⁵⁴ (19/6)

Şiirlerde birçok ilişkili kavram ve türlü göndermelerle yine dünyanın geçiciliğine, ondan yüz çevirmenin faziletine dikkat çekilir. Başta “dünya” veya aynı anlamdaki “cihan” kelimelerinin doğrudan kullanıldığı mısralar olmak üzere, şair bu hususta kendine öğüt ve uyarılarda bulunur. Buna göre; dünyanın hâli ortadadır, ona güvenilmez. İşi gücü yalnızca halkın yüzüne gülmekten ibarettir:

Cihānuñ hâlin iy Gavri bilürsin i'tibâr itme
Ki hâlkuñ yüzine gülmek olupdur işi çün anuñ (51/9)

Onun ardınca gidenler ömrünü boşa harcamış olurlar. Fakat ayetten iktibasla, dünyevi arzu ve amaçların peşinde koşmayı ne zaman bırakırlarsa, daha önceki hâlleri sebebiyle yargılanmaz ve bağışlanırlar:

Tâbi'-i dünyâ olanlar kıldılar 'ömri telef
Kul lehüm in yentehü yuğfer⁵⁵ lehüm mâ kad selef (65/1)

Dünyayı terk etmeyen, onun ardından ayrılmayanlar elbette yoldan saparlar; ya asi olurlar ya da eşkiya. İstikametini koruyabilenler ise ancak ahiret yolunu tutan, onu önceleyenlerdir (67/4). Bu kocamış dünya nice yiğitleri bir değirmen gibi öğütmüştür. Onu bir taze civan sanıp da cazibesine kapılmamak gerekir (59/13). Zira dünya arzulara erilecek bir yer değildir; onda ne kadar kalınsa da kanılmaz. Oysa ömür bitimlidir. İnsan ona ne kadar “kef geç”se yani tutku ve açgözlülükle bağlansa da, eninde sonunda elbet onu bırakıp gidecektir:

Dünyeye kef geçdüğün saña kifâyet eylemez
Yüze irse yaşuñ âhîr gidisersin kıru kef⁵⁶ (65/7)

Benzer biçimde yine bir tür terk etme tavrını gerekli kılan başka bir durum da insanın yeme içme alışkanlığıyla ilgilidir. Elbette bu terk yeme içmeyi değil, ölçsüzce yemeyi ve içmeyi terk etmek olarak değerlendirilmelidir. Yani bir bakıma buradaki “terk-i taâm”, “killet-i taâm” manasındadır. Şüphesiz insan yeme içme ile hayatta kalabilen bir varlık olmakla birlikte, şaire göre bütün himmetini yemeye ve içmeye harcamak, yeme içmede sınır tanımamak onu hayvandan ayıran önemli bir hasleti boşa çıkarmak, ortadan kaldırmak anlamına gelir. Âdem (as) bir buğday tanesiyle başladığı ve yetindiği dünya yolculuğunda ilk ata ve peygamber olma şe-

⁵⁴ kâr u bâr: kârübâr A; kâr-u-bâr B

⁵⁵ yuğfer: (Arap harfli) A; yağfir B

⁵⁶ kıru kef B: kıor u kef A

refine ermişken, onun torunu olan insanoğlunun babasına yaraşmayan bir hâl içinde bulunmaktan utanıp kaçınması gerekir:

Himmetüñi yimege içmege şarf itme müdâm

Ādemī ol olmağıl hayvân gibi hoş-‘alef⁵⁷

Dâne-i gendümle Ādem n’eyledi gör kendüyi

Sen hâlîfe-zâdesin şerm eylegil iy nâ-halef (65/4-5)

Dünyanın sürekli ardından koşulan aldatıcı ve ayartıcı cazibelerinden biri de şöret ve itibar tutkusudur. Onu terk etmek ise o tutkuya esir olmamaktır. Akıl sahibine yaraşan davranış budur, çünkü dünyaya ait her şey gibi o da son bulmaya mahkûmdur; dünyada ele geçen itibara itibar edilmez. Onun geçiciliği, onu kazandıran vasıtaların geçiciliğiyle de sabittir. Aşağıdaki beyitte Gavri, şiirini yüceltmek gibi şairce bir tutuma sadece bir tutumu yeğleyip, ne kadar yeni ve özgün şiirler söylese de bunun getireceği itibarın bir gün son bulacağı konusunda kendini uyarmaktadır:

Her ne deñlü Ğavriyâ ter söyleseñ şi‘rünü sen

İ‘tibarı ço elüñden k’i‘tibâr elden gider (19/8)

Aşkı bu dünyaya sığmayan kişinin dünyadaki şan ve itibara talip olması beklenmez. Âşık için sevdiğinin ayağına yüz sürmek, eteğine tutunmaktan daha büyük bir itibar ve şeref payesi olamaz (55/4). Hakk’ın huzuruna, sevgilinin visaline erme izzetini bulmak, ancak nefesine zilleti reva görebilenlerin kârıdır. Dünyadaki hâliyle ve imkânlarıyla mağrur olanların bunda hissesi yoktur. Bir bakıma gerçek izzet, terk-i izzettedir:

Ğırre⁵⁸ olanlar cihana irmediler hâzrete

Nefse zillet⁵⁹ virmeyenler irmeyiser ‘izzete (67/1)

Dünyaya ait bütün geçici emel, haz, hayal, iddia, rütbe, makam ve benzerlerini tek başına karşılayacak çağrışım derinliğine sahip olan “alâkalar” anlamındaki *alâyk* kelimesi de fani ve maddi dünya ile ilişkiler bağlamında sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Gavri de bir münacatında, Hakk’a lâyk hiçbir işi bulunmadığı için bir türlü dünya kaydından kurtulamayıştan yakınırken, fani alâkaları terk etme konusundaki bu başarısızlığını “kat’ etmek (kesmek)” fiili aracılığıyla dile getirmektedir:

Ne olmuşdur bir işüm Hakk’a lâyk

Ol ucdan kaç’ idemezem ‘alâyk (11/11)

İnsanın dünyaya ait alâkalarını koparılması güç hâl getiren ve onu yalancı

⁵⁷ hoş-‘alef: hoş ‘alef A ve B

⁵⁸ ğırre B: ğarra A

⁵⁹ zillet B: zillet A

bir itibarın pençesine en çok sürükleyen durumların başında belki de yüksek bir makama ve geniş bir iktidara sahip olması gelmektedir. Herhâlde dünya makam ve rütbelerinin doruğunda bir mülke sultan olmak vardır. Ne var ki neredeyse bütün sultan şairler zaman zaman saltanat belâsından yakınmaktadır. Özellikle Osmanlı sultan şairleri içinde kendi konumlarını ve ruh durumlarını şiirine yansıtma konusunda diğer şairlere göre öne çıkmaktadırlar.⁶⁰ Kansu Gavri de zaman zaman talihinden dert yanmaktadır. Hattâ çok sevdiği ve hürmet duyduğu bir sufi olan İbrahim Gülşenî ile bir sohbetleri sırasında yine içinde bulunduğu hâlden yana sızlanır: "Sizin huzurunuz var; bizim gibi dünya sultanlarının ise başında kuru kavgadan başka bir şey yok." Gülşenî'nin buna hikmetli bir cevabı olur:

Herkes be-ḳadr-i ḥ'îş giriftâr-i miḥnetest

*Kes-râ nedâdeend berât-i musellemî*⁶¹

Şiirlerine bakıldığında ise Sultan Gavri'nin yine saltanatı "baş ağrısı" olarak değerlendirdiği görülmektedir (65/9). Bu süslü ve türlü cazibelerle dolu dünyanın gerçek anlamda terk edilmesi ve onun afetinden korunmanın yanı sıra onun bir olgunlaşma aracı kılınması, ona karşı kalpteki arzu ve rağbetin yatıştırılmasıyla mümkündür. Ondan çıkmadan onu kalbinden çıkarmanın yollarına yönelmek, sufiler katında dünyayı terk etmenin esasıdır. Bunun için dünyaya zaruretler ve ihtiyaçlar kadar yakın olmak, kimya ilminde maharet kazanmak isteyen kimse ve kıymetli bir inci üretmeyi uman sedef gibi kanaat tavrını benimsemek gerektir. (65/2) Bu da "fakr" hâlini değerli bulmaktan geçer. Gavri için de gerçek ululuk sultanlıkla değil, fakr ile elde edilebilir:

Tumturâḳ-ı salṭanat baş ağrısıdır Ğavriyâ

Gerçek ululuk dilersen fakrıla gözle şeref (65/9)

Ukbâ ve Ona Ait Olanların Terki

Yaygın olarak "ahiret" anlamında kullanılan kelimelerden biri de "ukbâ"dır. Lügatteki aslı itibarıyla bir işin sonu ve o sonla beraber her şeyin karşılığını bulmasını ifade eden bu kelime,⁶² tasavvufi bağlamdaki terk kavramının çağrışım dairesi içinde önemli bir yere sahiptir. Terkle ilgili temel esaslardan birini oluşturan *terk-i ukbâ* ilkesi, aslında ahiret hayatında görülecek karşılığa, verilecek mükâfata duyulması mümkün ve tabii olan arzunun, orada da yalnızca Hak ile beraber olmak fikrinin ve ümidinin ateşi içinde eriyip yok olmasıdır. Bu, cennet gibi bir mükâfatın yok sayılması ya da onunla ilgili beklentinin küçümsenmesi değil, çok daha ulvi bir beklentinin heyecanıyla gözün başka herhangi bir şeyi görmez olmasıdır.

⁶⁰ İsen – Bilkan, *Sultan Şairler*, 55.

⁶¹ "Herkes kendi konumunca birtakım sıkıntılara maruzdur

Kimseye sıkıntılardan kurtuluş senedi verilmemiştir" Bk. Muhyî, *Menâkıb*, 275.

⁶² Ahmet Saim Kılavuz, "Âkıbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/238.

Öte dünya bakımından terk ile birlikte anılan kelimenin ahiret yerine ukbâ olması elbette anlamsız değildir. Aslında kulun ayrı düştüğü ve tekrar kavuşmayı beklediği mahub-ı hakiki ile ebedî vuslatın yaşanacağı yer de ahiret yurdudur. Bu sebeple ukbâ kelimesi aynı zamanda bir kayıtlamayı ifade etmektedir. Mecaz yoluyla bire bir ahiretle örtüştürüldüğü kullanımlara çokça rastlanabiliyorsa da, terk eyleminin nesnesi olduğunda mutlak olarak ahireti değil, ahirette ulaşılabilecek bir ödül olarak cenneti karşılamaktadır. Bu yönüyle şair için dünya ve ukbâ gibi ayrımların dahi hakikati yoktur; dünya gibi ukbâ da terk edilmeden, her şeyin Hak'tan ibaret olduğunu müşahede etmek mertebesine ulaşmak mümkün değildir. Bu makam, varlığı birlik aynasında görme anlayışına uygun olarak, var görünen her şeyin aslında tek ve mutlak Var'ın türlü aynalardaki yansımalarından ibaret görüldüğü bir makamdır:

Devlet-i dünyâ nedür yâ menzil-i 'ukbâ nedür
Şüret-i Hağ'dur görünür cümle-i eşyâ bize (16/3)

Yukarıdaki beytin dışında Kansu Gavri'nin şiirlerinde bu konuya ilişkin kullanımlara cennet kavramı odağında rastlanmaktadır. Söz konusu olan, bağlamını somut bir sevgilinin oluşturduğu bir beyit bile olsa kurgunun aynı temayla şekillendiği görülmektedir. Bununla ilgili bir örnekte, sevgilinin yaşadığı mahalle varken cennete yönelik arzu ve niyeti terk etmenin gereğine işaret edilmektedir:

Sen hürîyiçin hasret-i cân eylemek olmaz
Küyuñ var iken kaçd-ı cinân eylemek olmaz (48/1)

Şairin tek muradı Hakk'ın cemalini temaşa etmektir. Ona ulaşamadıktan sonra onsuz cennetin cehennemden bir farkı kalmayacaktır. (2/3)⁶³ Aslında bu hayretle karşılanacak bir durum da değildir. Çünkü vaktiyle o güneşten âşığa akse-den zerrece nur aklı baştan götürmüş, cennet de olsa kendinden başka bir şey düşündürmez olmuştur. Hâsılı yârin didarına kavuşma yolunda cennetten bile geçilmiştir:

Çün liķâ mihrinden oldı zerrece ilkâ bize
Tañ mı düzağ görünürse Cennetü'l-Me'vâ bize (16/1)

Amaçları cennete girmek olan bütün kullar, dinî emirleri yerine getirip dince uygun olmayan işlerden ve hâllerden sakınmaya çalışırlar. Ancak yukarıda örneği görüldüğü gibi bazı âşıklar, şairler ve sufiler, cennet ve ibadet hesabıyla yol almayı bir noktadan sonra aşkın hakikatine aykırı bularak, cennet fikrini terk edip zihinlerini ve kalplerini maşukun kendisinden başka hiçbir şeyle meşgul etmez olurlar. Diğer deyişle zaten onunla meşgul olmak onları başka her türlü meşguliyetten korur. Öyle ki ibadetlerin bile buna perde olması ihtiyatıyla hareket ederler. Bunun

⁶³ Orhan Yavuz'un, kullandığı ana yazma dışında bir yazmadan neşrine ilave ettiği 2 şiir yazar tarafından ayrı olarak numaralandırıldığı ve bu beyit de o şiirlerden birine ait olduğu için, sayfa numarasıyla birlikte belirtilmesi uygun olacaktır. Bk. Yavuz, *Kansu Gavri'nin Türkçe Divanı*, 156.

çok çeşitli yönlerinden sadece birini Molla Cami şöyle dile getirmektedir: "Taatle-
rin hazzı ile aldanmaktan sakınmak gerekir."⁶⁴

Tasavvufun temelini ve özünü oluşturan fakr ve zühd gibi kavramlar için dahi aynı durum zamanla geçerli hâle gelmiştir. Geçici olan dünyayı terk edip kalıcı olan ahirete yönelme tavrını simgeleyen zühdün araç olmaktan çıkıp bir amaca dönüşmesi ve yer yer gösteriş kirine bulanması sebebiyle, aslında ukbâ hayatını mamur kılmaya dönük bir tutum olan zühd, aşkın sözcüsü olan şairlerin dilinde terk edilmesi gerekenler sınıfına katılmıştır. Bu sebeple Gavrî de onu riya ile aynı söz öbeği içinde anmış:

Degülüz zühd ü riyâyıla mürâyî Gavrî
Ki diyer⁶⁵ gözle bizi zühd ü riyâdan gelürüz (17/6)

Varlık ve Benliğin Terki

İnsanın kendi varlığını ve benliğini terk etmesi, terkin hem öznesi hem de nesnesi olmayı gerektirmesi bakımından kavranması da yaşanması da çetin bir iş olarak görülebilir. Tasavvuf öğretisinde terkle ilgili istihlalden biri olan *terk-i hestî* bahsinde ele alınan bu mesele,⁶⁶ iç içe zıtlıklarla örülü bir mahiyete sahiptir. İnsanın kendini terk etmesi veya "fenâ" kavramının ifade ettiği üzere kendini yok kılması, düz anlamıyla düşünülmesi hâlinde idrak ve tasdik edilmesi kolay bir eylem olarak görünmemektedir. Ancak sufilerin kendi varlığını terk etmek ile, mutlak bir varlık karşısında kendi varlığının asli ve hakiki olmadığını görüp bir varlık iddiası içine girmemeyi ve bir yansımadan ibaret olan varlığını asıl varlık içinde eritip onunla bir olmayı kastettikleri bilinmektedir.

Tasavvufi ölçüler bakımından insanın maddi varlığının zaten herhangi bir itibarı yoktur; geçici bir görüntüden ibarettir. İnsanın dışını ve suretini temsil eden bu yönü aşk ehli sufiler katında değersiz olduğu için, aşkın hakikatinden nasipsiz ve habersiz kaba sofuların içlerini bırakıp dışlarıyla meşgul olmaları her zaman kınanmıştır. İslâmî şiirde çokça yansımaları görülebilen bu tavrı, Kansu Gavrî'nin, Hak'tan habersiz bir hâlde sadece suretini süsleyip bezeme kaygısı gütmeyi terk etmek gerektiğini ima eden şu mısralarında da karşımıza çıkmaktadır:

Zâhid bizer taş yüzini içinde yok Hâk'dan haber
Gönlünde cün Hâk derdi yok içi gibi taş eylemez (15/6)

Öte yandan varlığın terki yolunda suretten geçmek elbette yeterli bulunmamıştır. Çok daha önemli ve değerli olan, insanın sahip olduğu ruh ve hayata da gerçek ve mutlak bir varlık nazarıyla bakmayıp Hak yolunda onları da terk etmesidir. İnsandaki hayat cevherini ifade eden ve ruh-ı hayvani olarak da nitelenen

⁶⁴ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 169.

⁶⁵ diyer B: deyr A

⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

“cân”,⁶⁷ Gavrî'nin şiiirlerinde terk konusu bağlamında epeyce yaygın biçimde kullanılmıştır. Alışveriş teşbihi üzerine inşa edilen bir beyitte, aşk pazarında can verip dert almayanların aşk yolcusu sayılmayacağı belirtilirken (69/4), canını Hak yoluna feda etmeyenlerin ona layık bir kul olamayacağı ve yüce menzillere ermeyeceği bildirilir (15/1). Âşık için en yüce gaye olan vuslat ise yine ancak canı hiç düşünmeden terk etmekle mümkündür:

Vaşl-ı cânân isteyen baş ile cân fikr eylemez
Terk-i cân eylemeyenler irmeyiser vuşlata (67/3)

İnsan kendi varlığını ve hayatını tamamen bir gaye uğrunda ve sevdiğinin yolunda feda ederken, bir bakıma onun için var olma ve onun için yaşama yoluna koyulmuş demektir. Gavrî'nin şiiirlerinde bu durum bazen de ömrünü adamak vurgusuyla dile getirilir. Ömrünü sultanının hizmetinde sarf etmeyen kul nasıl iki cihan devletine erişebilir? Şairin diliyle:

Çul ki şâhı hıdmetinde ‘ömrini şarf itmeye
Ol kaçan irse gerek iki cihânda devlete (67/2)

Buradaki sultan-kul veya İslâm şiiirindeki yerleşik ifadesiyle “şâh u gedâ” metaforu, benliğin terkiyle ilgili çağrışımları bakımından önemlidir. İnsanın kendi benliğinden geçmeden bir kapıya hizmetle ömür geçirmeye talip olması düşünülemez. Bu aynı zamanda hürriyetin de terk edilmesi demektir. Elbette amaç kapısına baş koyulan maşukun benliğinde kendi benliğini yok etmektir. Şiiirin iklimine girince, bir sultan olsa bile Kansu Gavrî de bir şahın kapısında bütün ruhuyla ve hiçbir ödül beklemeden kul olmaya can atmaktadır:

Çapuña yüz urup iy şâh Çavrî
Saña biñ cânıla çul oldı aylak (39/7)

Bu kendi varlığını ve benliğini terk etme anlayışıyla, sufilerin “mevt-i ihtiyârî” veya “mevt-i irâdî” tabir ettikleri ölmeden önce ölme⁶⁸ mertebesine ulaşılması umulur. Sahih hadis kaynaklarında bulunmayan⁶⁹ fakat sufînin dünyaya karşı sergilemesi gereken yaklaşımın özü olan ve Kansu Gavrî tarafından da Hz. Peygamber’e izafe edilen “ölmeden önce ölme” düsturu, aslında varlığın ve benliğin terkinin bütün yönlerini ve boyutlarını kendinde toplamaktadır:

Ölümünden öñdin öl didi Resül
Her nefesde bir kez iy cân tevbe çıl (14/12)

Böyle bir terk bilincine ulaşmada bütün tasavvufî hâl ve makamlarda olduğu gibi kalbin merkezî bir konumu vardır. İnsanın hem maddi hem de manevi varlığı-

⁶⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk - Derya Örs (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 109.

⁶⁸ Ayrıntı için bk. İsa Çelik, “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 16-40 (2010), 119-146.

⁶⁹ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), 128.

nın odağında bulunan kalp, kendisi yola girmeden yola kılavuzlayamayacağı için, varlığın terki eylemine de en önce kendinden başlamalıdır. Ney gibi kendinde olan ne varsa onları terk edip içini boşaltmalı, böylece ilahi nefesle dolmaya uygun ve hazır hâle gelmelidir:

Ney gibi gönülün tehî kıl tâ kabûl ola nefes
Perdesinden saña bu râzî açar kânûn u def (65/3)

Gönlün içini boşaltabilmek için ona bulaşan bütün kötü his ve hasletlerin temizlenmesi şarttır. Gavrî'nin şiirleri içinde kalbin terk etmesi gereken hâl ve hasletler sırasında doğrudan veya dolaylı olarak "şirk" (3/3, 11/6), "şüphe" (33/4), "yalan" (14/9), "isyan" (14/1) kelimeleri geçmekte, bunların en yoğun oranda verildiği bir beyitte ise "fisk u fesâd u kibr ü kîn" ile "buğz u hışm u kahr u tuğyân" (14/7) zikredilmektedir. Aslında bütün bu yerilen ve terk edilmesi öğütlenen hasletleri ve çok daha fazlasını bir bütün hâlinde simgeleyen "nefs" kavramı da şairlerce çok sık kullanılmaktadır. Gavrî de onun boynunu vurmanın gereğinden söz eder. Bunu en iyi biçimde yapmak ise kelime-i tevhid kılıcıyla mümkün olacaktır:

Er iseñ çal gerden-i nefse
Hancer-i Lâ ilahe illa'llâh (5/4)

Terk Ehli veya Timsali Olan Simgeler

Şahıslar

Her konuda olduğu gibi sufinin terk yolunda da önderi Hz. Peygamber'dir. İslâm tarihinin dönüm noktalarından biri olan hicret olayı, Resulullah'ın her şeyden önce dünya hayatında terk-i vatan ile imtihan olunuşunu simgeleyen bir olaydır. Kansu Gavrî bu olaya Hz. Ebubekir'in mağara yoldaşlığını hatırlatmak münasebetiyle telmihte bulunmuştur (6/3). Ama bütün faziletlerle beraber terk bahsinde de Hz. Peygamber'i diğer bütün insanlardan ayıran asıl tecrübe, miraçtır. O, miraç sırasında her türlü cismani bağlardan sıyrılıp yaratılmışlığın sınırını temsil eden sidretü'l-müntehâyı da aşmış, tam anlamıyla bütün var edilenleri terk ederek Cenab-ı Hak'ın huzuruna hicret etmiştir:

Pervâz-ı kudsiyile açup bâl ü per şehâ
Geçdüñ çü Sidre'den idüben seyr-i müntehâ
Bulduñ maķâm-ı hıffeti cismânı tarh idüp
İrdüñ Cenâb-ı Hazret'e bâ-rûh-ı aşfiyâ (7/3-4)

Sufiler tarafından Hak yolunda can terk etmenin timsali olarak görülen ve İslâmi dönem Türk şiirinin de en önemli mazmunlarından birine konu olan Hallâc-ı Mansur,⁷⁰ Kansu Gavrî'nin şiirinde bu bağlamda öne çıkan isimlerden biridir. Kendisini Hak'la bir ve aynı müşahede ettiği bir makamda söylediği "ene'l-Hak" sözü

⁷⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 320.

sebebiyle önce hapse atılmış, sonra da asılmıştır. Hayatının son raddesine kadar da sözünden dönmemiştir. Şair onu örnek bir Hak âşığı olarak göstererek, bütün kaygılardan soyunmuş hâlde Hak yoluna baş koymasını övgüyle anmaktadır:

Manşür-veş gelmek gerek Hâk yolına Manşür'ı gör
Baş ile cân terkin urup hiç ğuşsa-i taş eylemez (15/7)

Terk bahsinde akla en önce gelen zümre belki de âşıklardır. Âşık deyince de söhreti ülkeler aşmış bir isim olarak şüphesiz Mecnun hatırlanır. Aşk yoluna koyulanlar terkin bin bir türlüyle sınıdığından, son demde kendilerini büsbütün kaybetmek onların şiarı olmuştur. Fakat bu kendinden geçme süreci önce aklın terk edilmesiyle başlar. Büyük aşk kahramanı Kays'ın kendiyile birlikte adını da Mecnun'a çeviren, aklını yitirmesidir. Gavrî kendi şiirinde, çoğu zaman âşıkların Mecnun'la boy ölçüşmek hattâ ona karşı üstünlükten dem vurmak tavrının dışında, Leylâ için her şeyi terk eden bu aşk kahramanına Leylâ'nın aşkını bahane kılıp sonunda onu da terk ettiren ve kendini bulduran Mevlâ'yı yâd etmek münasebetiyle yer verir:

Kıldı Mecnûn'a bahâne Leylî'nün sevdâsını
Leylî iden dönderüp Mevlâ kılan Allâh'dur (13/5)

Diğer Simgeler

İslâmi devir Türk edebiyatında kullanılan en yaygın mazmunlardan biri olan "şem' ü pervâne", mum ışığı (şem') etrafında dönen ve gece keleşbeği (pervâne) olarak da bilinen böceğin temsiline dayanır. Bu keleşbeğ sürekli çapı daralan dönüşlerle giderek ışığa yaklaşır sonunda onun ateşine kapılmak kertesine gelir ve kendini yakıp yok eder. Bu davranışıyla tutulduğu bir seveda uğruna kendi varlığını terk etmenin timsali olmuştur. Kansu Gavrî de pervâneyi kendi gönlüyle özdeşleştirir. Gönlünün kavuşmak istediği ise yüzü mum gibi aydınlık sevgilidir. Bu bir cemaal tasviridir ve elbette Hak âşıkları için de sonsuzluğa uzanan bir veçhesi vardır:

Şem'-i ruhsârûna irmek dilese murğ-ı gönül
Dil-i pervâne yaçar bâl ile per döne döne (23/5)

İslâmi şiirin değişmez öğelerinden biri de denizdir. Divanlar içinde çeşitli adlarıyla bu kavramın birçok benzetmeye konu olduğu açıkça ve sıklıkla görülebilmektedir. Denizi oluşturan katreler yani damlalar da kendi varlıklarını denizin varlığı içinde eriten ve aslında küçücük varlığını terk edip kocaman bir varlığa karışan nesnelere bakımdan, sufiler ve şairler için son derece kullanışlı bir örnek sunmaktadır. Gavrî denizin katrelerden meydana geldiğine dikkat çekip, Allah'ın onlara birlik bahşetmesi hâlinde ne denli ulu bir varlığı oluşturduklarına işaret etmektedir:

Zühre vü Hürşid ü Pervîn ile Ay'ı yürüden
Çeşme Nil ü kaçreden deryâ kılan Allâh'dur (13/8)

Terk Edilmemesi Gerekenler

Buraya kadar sayılan ve elbette çok daha fazlası bulunan çeşitli unsurların terkiyle varılmak istenen hedef, bazı durumlarda da terk etmeme tavrı içinde olunmasını gerekli kılar. Bunlar aslında bir bakıma kendisi uğruna başka birçok şeyin terk edildiği eylem, söylem, duygu, konum, tutum vb. olarak değerlendirilebilir ve terkin nesnesi değil gayesi olma vasfına sahip unsurlar olarak nitelendirilebilir. Onları terk etmemek, birçok şeyi terk etmekle elde edilenleri pekiştirip kalıcılaştırmanın yolunu açmaktadır. Kansu Gavrî'nin şiirleri buna ilişkin değerlendirmeler için de çeşitli örnekler sunar. Bunlardan biri Cenab-ı Hakk'ı sürekli hatırdada ve dilde bulundurup onun zikrini terk etmemektir. Cehennem ateşinden korunmanın yolu da ancak budur:

Zıkr-i Hakk'ı bir nefes dilden kıma
Oldurur bes sedd-i nîrân tevbe kıl (14/15)

Yine Cenab-ı Hakk'ın rahmetine yönelik ümit de şaire göre hiçbir zaman terk edilmemesi gereken hâl ve duygulardan biridir. Kulun günahının çok olmasının, Allah'ın rahmeti karşısında bir hükmü bulunmaz. Kusurlar sebep görülüp ümit terk edilmez:

Cürmün ne kadar çoğusa gel kesme ümîdüñ
Um rahmetini bârî Hudâ-yı müte'âlün (9/6)

Bununla birlikte Hakk'ı razı etmenin yolunun Hz. Peygamber'e sevgi ve bağlılıktan geçtiği unutulmamalıdır. Âl-i İmrân Sûresi'nin 31. ayetinden⁷¹ manevi iktibas yoluyla nazmedildiği düşünülebilecek bir beyitte, Resulullah'ın emrine candan itaat edilmezse yoldan sapılmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanır. Zira onun rehberliği olmadan hidayeti bulmak imkânından söz edilemez:

Her kim itâ'at eylemedi cândan emrüne
Kaldı dâlâlet içre hidâyet kaçan bula (7/2)

Benzer bir usûlî takip ederek varılması gereken nokta şudur: Hz. Peygamber'i rehber olarak benimsemenin ve onu gerçekten sevmenin kaçınılmaz bir koşulu ve sonucu da onun ashabını ve özellikle Dört Halife'yi sevmektir. Gavrî'nin ifadeyle bu asla terk edilmemeli, böylece Hz. Ali'nin himmetine erme ümidi de karşılık bulabilmelidir:

Çâr-yâr'uñ sevgüsün elden kımağıl zinhâr
Dileseñ yoldaşuñ ola himmet-i Şâh-ı Necef (65/8)

Son olarak, kime karşı olursa olsun bir sevgi iddiası taşıyanlar, kendini aşk yolunun yolcusu sayanlar için de sevgilinin eteği ve eşiğinin terk edilmesi hiçbir durumda düşünülemez. Zaten hakiki âşğın gönlü maşukun eteğini bırakmaya ölene değin rıza göstermez. Ta ezelde sevgiliye verilmiş bir söz, edilmiş bir yemin

⁷¹ De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." 3/31

vardır (26/3). Hattâ sevgili cefa edip kapısından kovsa bile âşık onun eşîğini terk etmemekte kararlıdır:

Sürme kapuñdan cefâyıla beni

İşüğün terk itmezem Tañrı haķı (36/3)

Sonuç

Türk tarihinde siyasi başarılarla olduğu kadar ilim ve sanat alanındaki gelişmelerle de öne çıkan Memlûk devletinin resmen değilse bile aslen ve fiilen son sultanı olan Kansu Gavri hakkındaki bu çalışma, onun şiiirleri üzerine tasavvufi bir zeminde ve terk kavramı ekseninde yürütölen bir incelemeden ibarettir. Metinlerden bağımsız herhangi bir yöntem ya da şablonun dayatılmadığı bu incelemede, sultan şairlerin iç dünyasını en berrak ve renkli biçimde yansıtan kaynaklardan biri olan şiiirler aracılığıyla, Sultan Gavri'nin dünya, ahiret, varlık ve benlik konularındaki duygu ve yaklaşımlarına dair bazı ayrıntıları elde etme imkânı bulunmuştur. Onun şiiir sahasındaki güçlü edası ve İslâmi Türk şiiirinin kendi çağındaki konumunu yansıtan üslubu, bu imkânı genişleten bir etken olarak kaydedilmelidir.

Tasavvufun bir anlayış ve tutum olarak doğuşu ile bir ahlâk olarak yaşanmasında, hattâ kurumlaştığı dönemlerden itibaren bir sistem olarak uygulanmasında hep temel bir işlevi olan sakınma, kaçınma, reddetme, talep etmeme ve rağbet göstermeme tavrını, hem bu tarihî tecrübe ve gerçeklik bakımından hem de onun usûl ve esaslarını yansıtan terimler açısından kendi etrafında derleyen, kendi odağında bütünleyen bir kavram olarak terk, Kansu Gavri'nin şiiirlerinde çeşitli yönleri ve boyutlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ancak Gavri'nin şiiirleri açısından terk kavramının en yoğun kullanım alanı bulduğu bağlamın, dünyanın ve dünya hayatına ait türlü unsurların terkiyle ilgili olduğu görölmektedir.

Elbette bu durumun hem tasavvufta gündeme gelen terk konusunun yapı ve içeriğinden hem de incelenen sözlü malzemenin dünya hayatında en ağır imtihanlara maruz kalan zümrelerden birinin mensubu olan bir sultan şaire ait olmasından kaynaklandığı düşünölebilir. Üstelik Kansu Gavri başına geçtiği devletin gurûbunu temsil eden bir sultandır. Bu çalışmada onun yaşadığı bu gurûbun şiiirdeki izleri şüphesiz yoklanmıştır; ama şiiirlerle tarihî olayları düz bir çizgide örtüşürme çabası içine girilmemiştir. Zaten her şey birbiriyle örtüşseydi belki de şiire gerek kalmazdı. Kansu Gavri'nin mısralara yansıyan zihin ve ruh hâli, şiiirin kendine özgü diline ve iklimine uygun bir mahiyette açığa çıkmaktadır. Kendi açısından hayatının en önemli savaşını kaybetmiş bu sultan şairin, kendi tarihî şahsiyetinin baş kahraman olduğu trajedisinin yanı sıra, sufice söyleyen bir şair olarak da daha çok dikkat ve ilgiyi hak ettiği ortadadır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ayaz, Fatih Yahya. Memlûkler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Bilgin, A. Azmi – Hacıeminoğlu, Necmettin. "Kıpçak Türkçesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/421-423. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bodrogligeti, Andras. "Eski Kıpçakça Sahasındaki Çalışmalar". TDK Belleten 40/1992 (1995), 175-192.
- Çelik, İsa. "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 16-40 (2010), 119-146.
- Çetin, Altan. Türk Tarihinde Memlûk Asırları. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Eckmann, Janos. "Memlûk-Kıpçak Edebiyatı". çev. Günay Karaağaç. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 30-31/1982-1983 (1986), 85-89.
- Eckmann, Janos. "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 12-1964 (1965), 35-41.
- Emecen, Feridun. "Mercidâbık Muharebesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/174-176. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. "Kansu Gavri". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/314-316. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Fleischer, Cornell. Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati. çev. Ayla Ortaç. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- İbn İyâs. Memlûk Devleti'nin Son Yılları/Sultan Gavri ve Osmanlılar. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- İsen, Mustafa – Bilkan, Ali Fuat. Sultan Şairler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Kars, Rûmeysa. Yavuz Sultan Selim'in Gavri ile Eylediği Cenk – Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Anonim Bir Selimnâme. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Âkıbet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/238. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Köprülü, M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 2009.
- Mengi, Mine. Eski Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları, 10. Basım, 2004.
- Meriç, Rıfkı Melûl. "Kansuh-ül Guri'nin Şiirleri". Oluş 1/19 (1939), 290-291.
- Muhyî-i Gülşenî. Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî. haz. Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. Burhânı Katı. haz. Mürsel Öztürk – Derya Örs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi. haz. Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Onay, Ahmet Talât. Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Paçacıoğlu, Burhan. VIII.-XV. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Schimmel, Annemarie. İslâmın Mistik Boyutları. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Şerîfî. Şehnâme Çevirisi. haz. Zuhal Kültürel – Latif Beyreli. 4 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Tansel, Selâhattin. Yavuz Sultan Selim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Tek, Abdürrezzak. Tasavvufun Ana Konuları. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Uludağ, Süleyman. Hayata Sûfi Gözüyle Bakmak. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2021.

- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Yalçın, Mehmet. The Dîvân of Qânsûh al-Ghûrî. İstanbul: BAY Yayınları, 2002.
- Yavuz, Orhan. Kansu Gavri'nin Türkçe Dîvânı. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Mehmet. Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11-12 (1994), 27-45.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.